

ГЕОРГИ ЦАНЕВ

Тончо Жечев

Необходимо е някакво вътрешно усилие, някаква справка с календара, за да приемем, че Цанев приближава патриаршеска възраст. Когато ние влизаме на разните събрания и обсъждания в Института за литература, предварително отегчени, той е вече там, бялата му глава стърчи над всички, будният му интерес присъства, той приветливо ни кимва, но продължава да слуша какво говорят, сякаш ей сега ще чуе нещо ново, нечувано. Той е успял преди нас да прочете интересна книжка или статия. Бил е вече в театъра, преди ние да сме се накарани. Гледал е филм, на който дори няма да отидем, чул е новини, които още не са стигнали до нас. Неотдавна, след защитата на дисертацията на един наш колега, той се раздели с нас през малките часове на нощта трезв и в нетрезво заведение. Неизтошното му любопитство го държи бодър, той с наслада слушаше среднощния бред на по-младите, никой нямаше чувство за непреодолимите бариери на възрастта и поколенията.

Винаги ме е учудвала и възхищавала неговата жизненост, завиждам му за нея, искам да разбера тайните ѝ извори. На колко години е Георги Цанев? Той сякаш няма възраст. Другарувал със Смирненски, с хора, които за младите са дълбока история, както сега другарува с мнозина от нас — без увлечения, на мъдро разстояние. Отишли са си и си отиват негови интимни приятели като Фурнаджиев, разбиват си главите негови любими ученици като Минко Николов, но могъщото течение на живота пак го увлича в своето русло и той, забързан, суетливо делови, отново усилено ръкомаха, доброжелателно ни се кара, че изоставяме с речника на българската литература. . . .

Той е скроен по мярката на нашата литература, в самата нея е открил своите машаби, от нейния исторически развой и съвременно състояние е извлякъл изискванията и очакванията си за бъдещето. Затова в неговите възторзи, в неговите разочарования, в неговия гняв няма нищо извънмерно, неестествено, трагично. Той не е адепт на школи, на направления в литературата ни, той, доколкото може да бъде фанатик, е фанатик на органичното развитие на българския художествен гений, странен „воин в полето на прекрасното“. Странен, защото въпреки многото литературни битки, които цял живот е водил, той обича мира в това бранно поле, сърцето му принадлежи на литературния мир, на единомушието и преклонението пред всичко сътворено от таланта. Чужд на драматизма на литературния неуспех, нему не говорят нищо нереализираните художествено замисли, не го трогват и терзаят духовните експерименти и блуждения. Ученик на Боян Пенев в ранната си младост, Цанев няма неговия агресивен дух, той остава чужд на духовната авантюра на Пенев при търсене критерии за оценка на нашите постижения. Цанев е вътрешно неангажиран към Пенчо Славейковата, Яворовата драма, към техния опит за съпоставимост на нашите ценности върху целия глобус на идеите.

Във вкуса и мярката на Цанев като критик и историк на нашата литература има много от патриархалните добродетели, нещо от здравия реалистичен поглед на българина, една добросъвестност и порядъчност, които го съпътствуват в дългите и трудни години на неговото иначе дяволски тежко поприще. Над него и неговия дух сякаш витае духът на Иван Вазов, старата българска патриархалност. Всичко у Вазов е съчетано така, че той е достоен за кумир в това семейство. Във Вазов се открива българският гений, оная естественост на почвата, на въздуха и слънцето, които са откърмили, отгледали, отхранили този могъщ дъб в центъра на българския литературен лес. При Вазов няма драми, няма блуждения, няма трагизъм. Неговата плодovitост напoмяна плодovitостта на земята, роденото от него е нeсмaлно заченaто, доноceнo, родeнo и oтгледaнo. Той e cъздaдeн cякaш кaтo cкaлa, зa дa oтвeрщa c eхo нa вceки бългapcки cтoн, вик и пeceн. В пoдoбнa „бeзпрoблeмнocт“, в eceтвeнeн и cлънчeв cвeт нa eceтeтичecки cтoйнocти Гecриг Цaнeв нaй-чecтo oткривa иcтинcкитe cи прoблeми, в тълкyвaнeтo и гpaдaциятa нa тeзи cтoйнocти e нeгoвaтa кpитичecкa cтиxия, извopът нa нeгoвaтa лoвoв и пpeдaнocт към бългapcкaтa литepaтyрa. Нaшaтa литepaтyрa зaдoвoлявa нeгoвитe дoвoдни лaмтeжи, нeгoвaтa мяpа и вкyc, нeгoвия eceтeтичecки и нpавcтвeн идeaл.

Цанев няма вкус към парадоксите на нашето литературно и обществено развитие, не го смущават отчаяните скокове в нея, не го измъчва трагедията на едно закъсняло, а след това особено интензивно литературно начало, не го объркват странните смесици на анахронизми и ултрамодерни явления. Той се интересува от създаденото и много по-малко се измъчва от въпроса — как е създадено? За него е важен резултатът от едно творческо усилие, неговият обществен резонанс, неговият смисъл и значение, неговото място в системата на създадените ценности. Критиките и оценките му са предимно естетични, те включват социологичния, психологически, биографичен, исторически, философски, моралистичен момент, но само в оная степен, в която е необходим, за да се разкрие тяхното значение в литературния развой. В тази литературно-критическа линия има нещо величествено, Цанев отстоя докрай своя литературен принцип. Той е неумолим в неговото гpовeждaнe, дълбоко убеден в безпристрастието си като съдия. При Димчо Дебелянов за Цанев са важни единствено неговите покъртителни песни, сърдечните вопли на тази страдаща душа, чистото вдъхновение, така да се каже. Мимоходом, като курioз и нeлeпицa тoй щe oтбeлeжи, чe в pанипaтa нa пeчaлния Димчo нaмepили бългapcки и фpeнcки пpeвoд нa бaшaтa нa мoдepнизмa и „нaй-жecтoкия индивидyализъм, Ницшe“. Но тoвa нe мy гoвopи нищo. Нe пpoтивoрeчeтиeтo, a вcичкo, кoeтo e cлeд нeгo и въпpeки нeгo, зaнимaвa Цaнeв. Тoй, рeшитeлeн и cтpoг, пpeкpачвa смeлo глaвoбълcкaницaтa нa Дeбeлянoв, зa дa ce oпpe coлиднo в тeкcтa нa Дeбeлянoв, в мpамopнитe извaяния нa шeдъвpитe.

В най-общи линии делото на Цанев в историята и днешния ден на българската литературно-критическа мисъл обхваща почти всички нейни посоки. Стават като: „Усилията на българския роман“, „За литературната критика“, „За литературния критик“, „Проблеми на днешната българска литература“, „За историческия роман“, „Маяковски у нас“, „Традиция и новаторство“ са голям принос в разглеждането на проблемите на българската литература през последните четири десетилетия, те дават аргументираната подкрепа на един голям критик на реалистичното, близко на тежненятия на обществения и народен живот направление в новата българска литература, точната и непредвзета диагноза за нейното състояние. Това е свойствено и изобщо за Цанев, за неговия здрав вкус при отсяването на талантливото от бездарното, здравето от болното, реализацията от мътната ферментация. Неотразим отпечатък в естетиката и позицията на Цанев при разглеждане проблемите на съвременната му литература остави

движението в нея след Първата световна война към реализма, към социална литература, силната реакция срещу предшествувания период на символизма. Навсякъде в неговата естетика, вкусове, разсъждения, оценки откриваме следите на това бурно време, на неговите предпочитания и тенденции. Литературата, която имаше явления като Смирненски, Гео Милев, Фурнаджиев, Развигетников, Багряна, Каралийчев, Стоян Загорчинов, Караславов, Емилиян Станев, Орлин Василев, Радевски, Павел Вежинов и др., искаше своя критик и в значителна степен го намери в лицето на Цанев, който заедно с някои други стана тълкувател на новите проблеми, поставени от живота и творчеството на тази нова плеяда, на тази нова посока в нашата литература. Търсейки опорни точки за своята естетическа програма, Цанев не случайно ги намира в явленията от нашето Възраждане и главно в критико-реалистическото направление след Освобождението, в примера и делото на Алеко Константинов, Захари Стоянов. В този смисъл става понятно защо той протяга ръка към по-далечното минало, някак през главата на символизма. Само за да утвърди именно реалистичната тенденция след войната, която му е единствено близка. Дори във всички поети, свързани с българския символизъм, Цанев открива и цени онова, което не се побира в школата, което е, така да се каже, реалистично в символизма, народностно и фолклорно, непосредствено. Това, което няма връзка с далечните интелектуални стремежи, със съзнателно налаганите принципи на школата. Само така могат да се разберат и правилно оценят увлеченията у този трудно увличаш се критик, неговите пристрастия, неговите симпатии и антипатии, които стават твърде резки и очевидни, когато и колкото пъти стане дума за символизма. Той приема редица талантиливи символисти поединично, като ги измерва строго на везните на реализма, но остава чужд и враждебен на направлението на тяхната мисъл. Неговата неприязън е исторически сложила се, нещо повече, тя е станала негово историческо право и няма защо да искаме или чакаме от Цанев всестранна и пълна оценка както на направлението, така и на неговите трагични художници и самотни мислители.

Вторият голям дял от литературно-критическото дело на Цанев са неговите портрети на български писатели. Критическият портрет няма много богата и стабилна традиция в нашия литературен живот, във всеки случай не толкова, колкото би трябвало да се очаква, като се имат пред вид учителите и направлението в нашата критика. Понякога най-успешни, макар и спорни, са „злите портрети“, портрети, родени в полемика. Или иконообразните портрети със съответния нимб около прославената глава, понякога дело на рекламни агенти на писателите, а не на техни ценители и познавачи. Критическите портрети на Цанев са между най-доброто, което имаме. Между многото тук искам специално да отбележа портретите на Николай Лилиев и Г. П. Стаматов. В тях Цанев се домогва до артистичен близък и критическа точност, едно тъй рядко съчетание. Писана през 1932 г., статията за Лилиев и сега „хваща“ от самото си начало: „Всрещ ужаса и надеждите на нашето време неговата песен звучи като плач на загубено дете. Печална и законяла по други светове, тя ни въвежда в душата на един поет, чийто нравствен идеализъм го отвърща от земята.“ Интересно е да се отбележи това критическо издигане и постижение на Цанев, след като имаме пред вид, че той говори за поет, чието направление му е чуждо. Но критическата методология на Цанев му помага да разбере поета, тъй като той търси обяснение за неговата съдба в живота, както и в личния душевен опит на таланта. Портретът на Г. П. Стаматов, както и ред други портрети се отличават с тънко схванатата лична природа, „амплоато“ на артиста, умело погледнати от онзи дълъг на живота, който писателят осветлява най-добре, където се изразява неговият профил върху фона на нашето общество и литература. Но портретът на Стаматов може да ни накара да съжаляваме, че Цанев е останал далеч от немската

класическа естетика, от естетиката на Шилер и неговите гледища за природата на талантиите, които, преработени на марксистическа основа, помагат да се изяснят някои възлови моменти от литературния развой. Така или иначе днес никое сериозно изследване на предшествуващия етап на нашето развитие, на неговите лични писатели не може да мине без критическите наблюдения и критическата живопис на Цанев за Христо Смирненски, Асен Разцветников, Георги Райчев, Йордан Йовков, Антон Страшимиров, Светослав Минков, Илия Волен, Стоян Загорчинов, Атанас Далчев и мн. др. Нещо повече — някои поети, като Никола Фурнаджиев например, са критически наложени, утвърдени и обяснени у нас от Георги Цанев. Тяхното дело е неразривно свързано с критическото дело и линия на Цанев. Утвърждаването на такъв новатор в нашата поезия като Фурнаджиев е голяма заслуга на Цанев към нашата критика и култура.

Третият дял от литературното творчество на Г. Цанев е участието му в нашия обществен и артистичен живот като оперативен критик, рецензент, издател и редактор на едно от най-добрите списания между двете войни — „Изкуство и критика“. Още в началото на своята дейност Цанев е имал критическа сполука, голям късмет — той свързва своята дейност на критик със слънчевото и неугасващо дело на Христо Смирненски. Първата негова печатна работа е рецензията за „Да бъде ден!“ на Смирненски. Това наистина е щастие, за което всеки критик може да му завиди. Аз наново препрочетох сега неговите три статии за Смирненски — това са най-възторжените, патетични редове на Георги Цанев, в тях още диша неговата младост, в тях има огън, риск, критическо вдъхновение. Критикът гони и достига температурата в огнените строфи на пролетарския поет. Тези три статии ме накараха отново да почувствувам силно какво е станало след това, какво е загубил и какво спечелил Цанев от последвалите събития, познати всекиму. В известен смисъл цената на зрялата аналитичност, на мъдрата и солидна критическа работа е била платена с този порив, с този силен обществен патос и партийна страст, със златото на младостта и неговите несправними възторзи. Може да се каже, че Цанев като оперативен критик в последвалите години поддържа високи критерии, поддържа талантливите и реалистични прояви в българската литература. Почти няма що-годе интересно явление през тези години, за което той като ценител да не е казал — кратко, стегнато, точно, умно, предпазливо — своята дума. „Предпазливо“ не бива да се взема тук като укор. Всеки, малко или много изкушен в занаята, знае с колко превратности, изненади, неочаквани преображения е свързан самият обект на критическите изследвания върху съвременни автори. В същност отзивите и рецензиите на Цанев са един твърде обширен критически летопис между двете войни. Като непосредствена критическа реакция ще се запомнят и ще увеличават стойността си рецензиите за книги, станали вече класически — „Старопланински легенди“, „Ако можеха да говорят“, „Пролетен вятър“, „Дъга“, „Ръж“, „Жертвени кладии“, „Ден последен — ден господен“, „Снаха“. Не по-малко значение имат и ще имат и отзивите за книги като „Прозорец“ на Далчев, „Бялата пътека“ и „Хайдутин майка не храни“ на Орлин Василев, „Кръстци“ на Волен, „Автомати“ на Светослав Минков, „Примамливи блясъци“ на Емилиян Станев, „Дни и вечери“ на Павел Вежинов и др. Както се казва, направеното си е направено, никакви изследвания и дисертации не могат вече да заменят или омаловажат критическия отзив, критическата оценка в рамките на дадено време, времето на появяването на едно художествено произведение. Днес по тях може да се съди двойко за тези книги — как са били оценени, какви въпроси са будили на времето и какво е било критическото равнище, равнището на естетическата и обществена мисъл тогава. Още един подтик за оперативната критика, от която Цанев много отдавна липсва, пред която всички сме грешни. . . Като редактор и ценител Цанев и неговото списание се свързват с появата и утвърждаването в нашата

литература на Валери Петров, Богомил Райнов, Павел Вежинов. Но критическата съдба на Цанев вече не е така преплетена с тези имена, както с делото на Фурнаджиев, Разцветников, Каралийчев. Да свържеш името си на критик с толкова писатели, книги, с толкова литературни битки и превратности — ето пример, достоен за подражание!

Последната сфера на проявления на Георги Цанев е литературната история. Сравнително тя най-късно, но затова пък изцяло погълна неговите сили. Всеобщо признат като критик, Цанев сравнително често е оспорван като историк на нашата литература. Но още по-често той е даван за пример на съчетание на критически и исторически подход към явленията на миналото. Неговото име се преплиташе и в последните разговори на страниците на „Лит. фронт“ за състоянието на нашето литературознание, за задачите на литературната история. Ние, по-младите и най-младите, имаме големи основания въпреки безспорните успехи да сме недоволни от това, как се интерпретира творчеството на нашите писатели от миналото, как се разглеждат проблемите на историческия развой на нашата литература. Натрупването на нов фактически материал рядко се съчетава тук с по-голям артистичен вкус, с живо въображение, с философска дълбочина, с мащабна мисъл върху националната съдба и характер, с марксистско-ленинския методологична зрелост, с умение да се внесе съвременен трепет и жар в тълкуването на собственото минало. Като литературен историк Цанев има определени предпочитания предимно в новата литература, литературата от Освобождението до наши дни, до периода, в който той непосредствено участва като критик, а не историк на литературата. Той не се разпростира твърде нашироко, а се съсредоточава върху определени явления и периоди. Той не отива до старата българска литература като Динеков, до възрожденската литература като Пантелей Зарев, до изследването на междинните области — личности, събития, идеи, народно творчество, политически борби, — които в голяма степен определят характера на българската литература, като Михаил Арнаудов. Интересите на Цанев са съсредоточени около фигурите и тенденциите в критическия реализъм у нас, около патоса и възторзите на изобличителите на българското буржоазно развитие. В тази област той даде солидни проучвания, отличаващи се с богата аргументация и безпогрешен критически усет. Такива са неговите работи върху тенденциите в нашия критически реализъм, върху литературата на осемдесетте години, върху Вазов, Алеко Константинов и др.

Когато сега преглеждах отново тези работи, почувствувах властната необходимост за идващото след Динеков, Цанев, Зарев поколение литературоведи да отиде и по-нататък. Това се изисква от всичко ценно, което съдържат техните исторически и критически проучвания. Така например в работите на Цанев за Пенчо Славейков ясно се чувства как литературният историк остава твърде близо до художествения текст, затваря се в неговите рамки, в създадените „чисти“ художествени стойности. А, от друга страна, колко недостатъчно внимателно се вниква в подробностите на този текст, които, за да бъдат прояснени, за да им се отдаде истинското значение, трябва да ни отведат до ред исторически, психологически, философски моменти, до неподправеното живо въълнение за смисъла и значението на едно дело, до съпреживяване мъките и възторзите на твореца. За мене естетическият подход на Цанев тъкмо при Славейков разкрива някои свои негативни страни, защото Славейков не може да се сведе до създадените от него естетически ценности. Сам той, неговият живот, неговите преживявания, неговите духовни странствувания, неговите неуспехи, биографията на неговите мисли, цялата фигура и дело на Пенчо Славейков са като произведение на изкуството, неговото най-велико произведение. Правовидно насоченият естетически подход неизбежно разкрива у нас своите природни недостатъци, защото нашата литературна история има работа далеч не с „чисти“ писатели. С писате-

лите у нас е свързана историята на нашата обществена мисъл, историята на нашата интелигенция, историята на нашите политически и духовни борби, нашето нравствено и социално движение като народ. Затова историята на нашата литература трябва, от една страна, да отива много далеч от текстовете, а, от друга страна, с много по-съвършен микроскоп да се вглежда в тях, за да открие дори в незначителния наглед художествен детайл системата на мислене и чувствуване на един народ.

Не зная дали Георги Цанев е водил дневници, записки, дали съхранява документи, писма. Той е вече в мемоарна възраст, а не проявява нетърпение. Мнозина преждевременно прописаха мемоари, но той не бърза. С млад дух, както винаги, той навярно е твърдо убеден, че мемоарите му, биографията на неговото развитие и мисли могат да се открият в неговата продължителна и богата критическа летопис на едно време. Това е така. Но трябва да се помни и още нещо. Анатол Франс казваше дори за автори като Русо, че може някога да умре цялото им творчество, но „Изповедите“ ще останат и ще се четат. В деня на седемдесет и петгодишнината ние искаме да пожелаем на Георги Цанев да намери сили и здраве, за да ни разкаже за своите срещи, мисли, критически търсения. Нищо не може да замени интимните размисли в годините на мъдростта и часовете на истината на значителните, големи хора на един народ, майстори в своята област.